

УДК 94(100)

І.В. Звіркоський

ПЕРЕДУМОВИ ТА ІСТОРІЯ ЗАРОДЖЕННЯ МАСОНСТВА: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Дослідження зумовлене потребою з'ясувати дискусійні питання в сучасному розумінні масонства. На основі публікацій, що побачили світ в останні десятиліття ХХ ст., автор робить спробу розкрити передумови та історію виникнення цієї суспільної течії.

Ключові слова: масони, ложа, Майстер, вільний каменярь, течія

Громадсько-політичні рухи завжди викликали підвищений інтерес, позаяк вони найповніше відображають особливості суспільного розвитку. Досліджуючи їх, не можна обійти увагою таке масштабне явище суспільно-політичного життя як масонство.

Масони постійно тримали руку на пульсі суспільних явищ та процесів, так чи так були причетними до багатьох із них. Особливо помітна їхня участь у виданні книг, часописів, заснуванні друкарень, створенні багатьох відомих літературних і музичних творів, наукових праць. Під впливом масонства сформувався певний тип особистості зі специфічними інтересами, характером поведінки, моральними принципами.

Але масонство – це не тільки світогляд, засади моралі, система символів і ритуалів, спосіб життя. Учасників течії нерідко вважають носіями революційних або навіть руйнівних ідей. Отак, Великий Майстер ложі Великий Схід Франції Роже Лерей стверджував: “Переконаний, що масонству споконвічно був притаманний політичний характер. При цьому, коли я говорю про політику, то зовсім не стверджую, що всі масони повинні дотримуватися єдиного погляду. Позаяк масонство століттями публічно відхрещувалося від політики, фактично займаючись нею, воно наклало на себе сильний вогонь критики... Не масонство підняло повстання американців проти англійського імперіалізму. Але найбільш рішучими учасниками цього повстання були масони. Вашингтон став Вашингтоном, бо він був масоном. Як і Франклін, Лафайет. Масон О’Хіггінс . – “батько” Чілі. Аргентину “створив” Сан-Мартин. Болівар побудував Велику Колумбію, Хуарес – сучасну Мексику. Це все масони” [1, 19]. Помітно виокремлюючи ідесь навіть протиставляючи масонів решті світу, він, проте, казав: “Це своєрідний мікрокосм. У ньому знаходять відображення всі явища, які протікають у суспільстві в цілому” [2, 8].

Попервах історики мало досліджували проблематику масонства. Активність пізнавального інтересу до масонських лож у Росії зростає лише у 1880 – 1890-х роках. Не позбавлений патріотичних почуттів місцевий історик О.А. Платонов наголошує, що історія масонства в цій країні була історією змов проти неї. Архівні дані почасти це підтверджують: фактично не траплялося жодної важливої події, в якій би масонські ордени не відігравали особливу для Росії роль. У Платонова це звучить як “масонство було головною формою духовної окупації Росії” [3, 6]. Тож після довгого мовчання, а потім осудливих оцінок, до нашого часу так і не з’явилося більш-менш виважених поглядів на це суспільне явище. Хоча, треба визнати, коло людей, що цікавляться ним, помітно розширилося: О. Крижанівська [4], Л. Гузар [5], А. Аврех [6], Л. Чудінов [7], В. Уколова [8], А. Серков [9].

Походження масонства загубилося в глибині століть і дотепер є предметом наукової полеміки. Масони ж виникненням свого братства воліють відносити до “початків світу”, іноді проголошують першим масоном самого Творця або, дещо скромніше, Адама – першу людину. Проте все це лише легенди.

Безпосередніми попередниками масонів вважаються середньовічні каменярі, які споруджували собори в Західній Європі. У ХІ ст. там почалося бурхливе будівництво, і саме в цей час зародилося т. зв. оперативне (практичне, пов’язане з фаховою діяльністю будівельників) англійське масонство. На будівельному майданчику знаходилася ложа

(майстерня), яка об'єднувала навколо себе каменярів. На чолі ложі стояв Майстер. Члени ложі були пов'язані не тільки таємницями професійної майстерності, а й узами взаємодопомоги, певними ритуалами та взаємними зобов'язаннями. Сам же термін “ложа” вперше з'являється в 1278 р. у кошторисі, складеному будівельниками в абатстві Вале Ройяль. Середньовічні ложі – гільдії, мали свій суд, особливий статут (“Книгу ремесел”) і благодійну касу [2, 92; 10, 10–11; 11, 217–219].

Початкове оперативне масонство не мало спільної автономної організації, але з подальшим розвитком гільдій почалося об'єднання їх у корпорації. Колискою організаційної діяльності та концентрації масонських інтересів стало Лондонське товариство масонів, існування якого датоване XIV ст. Ця корпорація, як і багато інших, у XVII ст. прийшла в занепад. Але з'явилася цікава альтернатива – перетворення масонства із оперативного в “спекулятивне” (споглядальне, теоретико-символічне). Така еволюція була зумовлена тим, що починаючи з 1620 р. у корпорації мулярів-будівельників почали вступати люди, які не завжди мали відношення до будівельних професій. На межі XVI–XVII ст. такі непрофесіонали, представники гуманітарної сфери вже кількісно переважали в ложах, особливо англійських. Спільниками таємних товариств ставали академії, які з'явилися в Італії у XV ст. Масонські ложі та академії протиставляли середньовічній католицькій догматиці та схоластиці принципово нові світоглядні орієнтири. Основними своїми завданнями масони вважали моральне, інтелектуальне та фізичне удосконалення людства [2, 93; 4, 8].

Масонство другої половини XVII ст., як показала його історія, об'єднувало дуже різних за духовною орієнтацією людей – від окультистів до раціоналістів. Але для будь-якого члена братства обов'язковим було визнання двох постулатів – абсолютного буття Великого Архітектора Всесвіту і безсмертя душі. Звідси – велика тяга до з'єднання з миром духів, віра у можливість магічного впливу, звернення до таємних сил. Усе це співіснувало з оптимістичним раціоналізмом Просвітництва. Проголошення свободи від догми, рівність на основі дотримання прав людини, терпимість, надання допомоги “братом”, робили масонство привабливим для того, хто хотів скинути з себе пута старої ідеології і моралі нерівності” [2, 11–13].

Нові можливості для діяльності таємних організацій відкрила Англійська революція середини XVII століття. Зокрема, 1662 р. у Лондоні виникло Королівське Товариство природничих наук, а невдовзі активно заявило про себе й Берлінське Товариство наук, першими членами якого стали Лейбніц, Гофман, Штурм та інші видатні вчені, котрі раніше належали до таємних товариств [4, 8].

Історія нового “спекулятивного” масонства веде свій відлік із 1717 р., коли чотири лондонські ложі на свято Іоанна Хрестителя в таверні “Гусак та рожен” об'єдналися в першу у світі Велику Ложу, або Великий Схід Англії, й обрали її керівний склад: Великого Майстра (дворянина Ентоні Сейера), Великого Наглядача (капітана Джозеф Елліотта та столяра Джекоба Лемболла). Новоутворена масонська організація проголосила себе головною ложею всіх “майстерень” світу. Кількість їхніх членів постійно зростала, тому іноді епоху Просвітництва називають ще епохою масонства. Вступали вчені, творці енциклопедій, поети, композитори. “Чарівна флейта” Моцарта вважалася музичним кодом масонства [2, 102; 10, 14].

У 1723 р. священник пресвітеріанської церкви Джеймс Андерсон надрукував “Книгу статутів” – “Конституцію масонства”, яку й донині вважають “ідейною та практичною основою масонства”. У ній сказано: “Каменяр, де б він не проживав і де б не працював, є мирним підданим державної влади, і він ніколи не повинен брати участь у комплотах і змовах проти миру і благополуччя народу, не порушувати своїх обов'язків до начальства”. Членами ложі “повинні бути люди добрі і вірні, вільні від народження, зрілого віку, не кріпосні, не жінки, добропорядні” [3, 4]. Після свого організаційного оформлення, масонство почало відходити від засад християнства і вчення церкви, відкинувши деякі прийняті нею догми, що й призвело до гострих виступів пап проти масонів і заборони участі католиків у ложах. Православна церква також засуджує масонство. Починаючи з 1738 р., побачило світ 14 папських енциклік із закликами відлучити “вільних каменярів” від католицької церкви [5, 3–6; 11, 1486–1488].

У середині XVIII ст. почали виникати філії Великого Сходу Англії, а в 1751 р. Велика Ложа розкололася на “старих” і “нових” масонів. Це тривало до 1813 р., коли між обома

ложами було укладено Акт про союз і утворена Велика об'єднана ложа Англії. До того часу течія поширювалася в країнах Європи та Новому Світі.

У політичному житті Франції пік масонської активності настає у період революції. У 1773 р. була заснована ложа Великий Схід Франції і уже наприкінці століття у цій державі функціонувало щонайменше 513 лож. Колискою масонського життя у Франції до революції 1789 р. була паризька ложа "Дев'яти Сестер", в яку входили видатні представники культури того часу: Вольтер, Кондорсе, астроном Лаланд, скульптор Гудон. Масони були як серед революціонерів, так і контрреволюціонерів. На крайніх позиціях стояли такі масони як Дантон і Марат, з одного боку, і Местр і Тассен – з другого. Масонам належало ідеологічне обґрунтування Французької революції, у них же була запозичена і символіка революції. Зокрема, існує припущення, що триколірна кокарда – винахід Лафайєта – могла вказувати на масонські кольори-символи (перші три ступені ордену – "блакитні", 4–18 – "червоні", 31–33 – "білі"). Утім, це могло бути і звичайним збігом, надто якщо врахувати, що в 1789 р. вищі масонські ступені ще остаточно не ввійшли в ужиток. Варта уваги концепція стосовно ролі масонства в житті революційної/постреволюційної Франції польського історика Єжи Гертиха. На його думку, для вибуху 1789 р. існувало немало причин, однак саме масонство скористалося з них і взяло на себе керівництво переворотом. Саме з масонських лож і вийшли якобінці [2, 108–116; 6, 18–20].

Але переконавшись, що революційний хаос нікому не несе добра, масони спершу надали підтримку Наполеону, через що він на перших порах і ставився до них толерантно. Згодом, побачивши, що диктатор може відродити імперію, вони почали йому протистояти. Не залишилися статистами масони і в революціях 1830 та 1848 років. У 1862–1863 рр. французькі "вільні каменярі" активно включилися в боротьбу з диктатурою принца Мюрата. В орбіту масонських зв'язків потрапили П.Ж. Прудон, М. Бакунін, Ф. Енгельс. Саме вони через газету рекомендували масонам підняти питання про "тяжке становище пролетаріату". І тому, на конвенті, скликаному ларошельською ложею "Абсолютної Єдності" в 1845 р., було розглянуто питання "про бідних та засоби, якими можна було б зупинити процес зубожіння". У 1867 р. під керівництвом Гарібальді в Європі створюється міжнародна масонська організація – Ліга миру та свободи, яка проголошувала ідею Сполучених Штатів Європи. В її рамках М. Бакунін створює таємну організацію "Альянс інтернаціональних братів", члени якої поділялися на три ступені посвяти. О. Платонов стверджує, що Бакунін робив спроби захопити Інтернаціонал К. Маркса. "Спираючись на цю франкмасонську організацію, про існування якої ні рядові члени Інтернаціоналу, ні їхні керівні центри навіть не підозрювали, Бакунін розраховував, що йому на Базельському конгресі, у вересні 1869 р., вдасться захопити керівництво Інтернаціоналом". Однак Бакунін та його "брати" зазнали поразки. 1871 р. ряд масонських лож підтримали Паризьку комуни. Проте, новий пік політичної активності "вільних каменярів" припав на початок ХХ ст., коли з метою очищення армії від реакційного офіцерства, військовий міністр Франції Комбе ввів систему кондуїтних списків про політичні погляди кожного офіцера, а матеріали для цих списків збирали через масонські ложі [4, 20–21; 6, 17, 44; 13, 105].

У політично роздрібненій Італії протягом ХVІІІ ст. масони працювали незлагоджено. Існувала велика кількість лож, які перебували під впливом іноземних опікунів – англійців, французів, австрійців. 30 червня 1805 р. у Мілані було засновано ложу Великий Схід Італії, яку очолив віце-король Ежен Богарне. Після падіння імперії Наполеона рух вступив у глибоку кризу. У країні виник ряд таємних організацій, що діяли в руслі масонських традицій, однак формально не належали до ордену. Однією з найактивніших організацій виявилось товариство карбонаріїв, частково пов'язане з масонством своїми ритуалами.

Італійські масони брали активну участь у Рісорджіменто (рух за об'єднання Італії), до діячів якого належали Федеріко Конфалоньєрі, Джузеппе Гарібальді, Кавур та інші масонські лідери. Кавур, зокрема, заклав ідейні підвалини для діяльності Великого Сходу Італії (в Турині), Гарібальді (прийняв масонську посвяту в 1844 р.) – став спершу Великим майстром "Шотландської ложі" в Палермо, а в 1881 р. очолив "єгипетську гілку" мемфійського обряду. З 1861 р. у ряді міст Італії відбувалися "установчі збори", які призвели до прийняття в 1874 р. у Римі унітарної масонської конституції.

В останній чверті ХІХ ст. дуже загострилися відносини між масонською організацією та католицькою церквою. Дійшло до того, що 9 червня 1889 р. масони поставили в Римі пам'ятник спаленому церквою Джордано Бруно. У 1908 р. стався драматичний розкол,

викликаний неоднозначним ставленням до викладання католицьких догм у середній школі. У часи Першої світової війни більшість масонів висловилися за вступ Італії у війну – в ім'я захисту демократичних принципів [2, 120–124; 4, 21–22].

В Америці “хрещеним батьком” масонства вважають видатного політичного діяча Б. Франкліна. 1731 р. він стає масоном, ще через три роки – Майстром Великої Пенсільванської провінційної ложі, підпорядкованої Великій ложі Англії. Тоді ж Б. Франклін видав “Книгу статутів” Андерсона. Протягом 1779–1781 рр. він очолював ложу “Дев'яти Сестер”. Своїм почесним членом його обрав ряд французьких “майстерень”.

Історики нерідко називають масонів “творцями Американської революції”. Мовляв, “Бостонське чаювання” (1773 р.) й Декларацію незалежності “організували” саме вони. Але це не відповідає дійсності, адже у війні за незалежність масони воювали по обидва боки, зокрема й на стороні англійських військових. У США течія зберегла свою організаційну структуру.

На долю масонства в Америці випав тернистий шлях. У 1826–1838 рр. проти “каменярів” розпочали гоніння – їм заборонили перебувати на державній службі, належати до релігійних общин, працювати у школах. Поштовхом до акції стала історія зі “смертю” І. Моргана, який нахвалявся оприлюднити “секрети масонства” і, коли вони виступили з погрозами на його адресу, імітував свою смерть. Масонську організацію звинуватили в цій смерті. Хоча в 1831 р. Морган “ожив”, але шалена антимасонська кампанія тривала. Лише в 1840-х рр. орден зумів поновити свої сили й досягти успіху [2, 105"107; 4, 23"24].

Американське масонство відзначалося поміркованістю та виваженістю, радикалізм не був йому притаманним. Принаймні, саме таку репутацію він завоював у Європі. Так, у травні 1907 р. директор канцелярії варшавського генерал-губернатора запросив директора департаменту поліції М. Трусевича з питання про дозвіл масону Городинському прочитати лекцію про доктрину. Але той відмовив у проханні, на що чиновник став на захист лектора, котрий, за його словами, належав не до франко-італійської, а до нью-йоркської ложі – борця за “мирний розвиток” у народних масах набожності та християнської моралі” [14, 246].

Процвітав масонський рух також у Німеччині та Австрії. В Австрії золотою добою “королівського мистецтва” стали роки правління імператора Йосифа II. Так, за ініціативою просвітителя-ентузіаста фон Борна, який керував віденською ложею “Згода” в австрійській столиці, було закладено ботанічний і зоологічний сад, споряджено наукову експедицію в Америку та Африку. Саме в “Згоду” в 1784 р. вступив великий Моцарт, який до кінця свого життя залишався переконаним масоном, а його “Чарівна флейта” стала музичним кодом течії. У 1788 р. Моцарт був присутній на посвяті в масони другого великого музиканта “Франца Йозефа Гайдна [2, 116–117].

У Німеччині масонство з головою занурилося в боротьбу між неотамплієрами “Найяснішого ордену” (1751 р.) та баварськими ілюмінатами (1776 р.). Орден прагнув відродити традиційний масонський спіритуалізм, ілюмінати ж мріяли про перебудову суспільства в дусі примітивного комунізму. Щоб покласти край розладу в масонському русі, наприкінці XVIII ст. видатний театрал Фрідріх Людвіг Шредер запропонував реформу. Пропозицію підтримало чимало лож і схвалила масонська інтелігенція, зокрема І.В. Гете, Г.Е. Лессінг, Фіхте.

Із зародженням право-радикальних рухів спокійне існування масонських організацій припинилося. У 1923 р. фашисти називають масонів “зеленою змією”, з цього часу гоніння на ложі побільшало. У Флоренції, у ніч на 25 вересня 1925 р., почалося “полювання на масонів”, яке тривало два тижні. Масонів дозволили вбивати. Одне з найсильніших на початку XX ст. французьке масонство пізніше було роздавлене війною та нацистською окупацією. За деякими даними розстріляли 945 масонів, 6 тис. відправили в концтабори [9, 118]. У самій Німеччині гестапівці стратили понад 1260 масонів. Відразу після війни у Франції продовжувалося суперництво між ложами, а у Німеччині, 19 червня 1949 р., ложи об'єдналися в єдину структуру. У решті країн Європи масонство не відродилося [9, 121].

В історії були часи, коли масонство вимушено ставало “таємною організацією”. Але там, де воно мало змогу проводити свою роботу в оточенні суспільної поваги, як, наприклад, в Англії, США, Австралії, завжди діяло “при світлі дня”. У газетах цих країн можна натрапити на оголошення про збори лож. В особливі дати масони виходять на вуличні демонстрації, надівши фартухи, шарфи і орденські ланцюги. Так люди різного соціального походження пишаються своєю приналежністю до масонської організації.

Література

1. Исповедь "нетипичного масона" // За рубежом. – 1989. – № 19. – С. 19.
2. Морамарко М. Масонство в прошлом и настоящем / Пер. с итал. – Москва: Прогресс, 1989. – 304 с.
3. Платонов О. Терновый венец России: Тайная история масонства 1731–1996 годов. – Москва: Родник, 1996. – Кн. 1. – 704 с.
4. Крижанівська О.О. Таємні організації і громадсько-політичному житті України (масонський рух у XVIII – на початку XX ст.). – К.: Аквілон-Прес, 1998. – 134 с.
5. Гузар Л. Українські масони // Універсам. – 1994. – Січень-лютий. – С. 3–6.
6. Аврех А.Я. Масоны и революция. – Москва: Политиздат, 1990. – 348 с.
7. Чудинов Л. Масоны и Французская революция 18 века // Новая и новейшая история. – 1999. – № 1. – С. 45–69.
8. Уколова В. Под покровом масонской тайны // Наука и жизнь. – 1990. – № 12. – С. 119.
9. Серков А.И. История русского масонства после Второй мировой войны. – Санкт-Петербург, 1999. – 213 с.
10. Уколова В.И. Под сенью Королевской арки // Морамарко М. Масонство в прошлом и настоящем. – Москва: Прогресс, 1989. – 448 с.
11. Печников Б.А. "Рыцари церкви Кто Они?": Очерки об истории и современной деятельности католических орденов. – Москва: Политиздат, 1991. – 350 с.
12. Енциклопедія українознавства: Т. 4. – Львів: НТШ, 1993. – С. 1205–1600.
13. Новиков В. Русское масонство и потаенная переключка веков // Общественные науки и современность. – 1994. – № 2. – С. 78.
14. Соловьев О.Ф. Масонство в России // Вопросы истории. – 1988. – № 10. – С. 3–25.

Аннотация. *Зверковский И.В. Предпосылки и история зарождения масонства: общий обзор.* Исследование вызвано необходимостью выяснения дискуссионных вопросов в современном представлении масонства. На основании публикаций, что увидели мир в последние десятилетия XX в., автор делает попытку раскрыть предпосылки и историю возникновения этого общественного течения.

Ключевые слова: *масоны, ложа, Мастер, вольный каменщик, течение*

Summary. *Zvirkovsky I.V. Prerequisites and History of the Genesis of Freemasonry: general review.* The article seeks to explain controversial issues regarding modern understanding of Freemasonry. Making use of the publications that came out in the last decades of the 20th century the author attempts to analyze the prerequisites and history of the genesis of this social tendency.

Key words: *Freemasons, lodge, Master, free mason, tendency*

УДК 378(470+571)–055.2

О.О. Драч

ЖІНКИ І РОСІЙСЬКІ УНІВЕРСИТЕТИ: ПОЗИЦІЯ ІМПЕРСЬКОЇ ВЛАДИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Розглянуто питання допуску жінок до університетів Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. Основну увагу звернуто на висвітлення позиції уряду, посадовців та громадськості щодо проблеми.

Ключові слова: *освіта, університет, жінки, уряд*

Підвищення освітнього рівня населення, розвиток університетської освіти стоять сьогодні в ряду суспільних пріоритетів. Історичні надбання та практика переконливо підтверджують важливість ґрунтовних спеціальних знань як запоруки подальшої професіоналізації та соціальної реалізації молоді. В умовах ринкових трансформацій актуальності набувають дослідження становлення та функціонування вищих навчальних закладів, зокрема й появи жінок в університетах Російської імперії.

Питання з історії жіночої освіти постійно перебувають в полі зору українських та зарубіжних дослідників. Не можна оминати ґрунтовної роботи американця Р. Стайса, що визнана класикою з тематики жіночого руху [1]. Доповнює цікавими джерелознавчими та історіографічними підходами галерею російських "емансипе" німецька дослідниця Б. Пієтров-Енкер [2]. Помітною активністю у вивченні цієї теми вирізняються сучасні російські науковці, що підтверджує низка цікавих праць, присвячених проблемі [3]. Варто виокремити ґрунтовні дослідження знаного фахівця з історії вищої школи Російської імперії О. Іванова, теоретичні концепції якого спираються на широку джерельну базу [4]. Хоча основну увагу автор приділяє все ж чоловічій освіті. Проблеми появи жінок у російських